

احکام و فلسفه دین در فقه اسلامی: چرا دیه بر عاقله است؟

پدیدآورنده (ها) : م، ن

فلسفه و کلام :: نشریه درسهایی از مکتب اسلام :: آبان ۱۳۶۵، سال ۲۶ - شماره ۸

صفحات : از ۱۶ تا ۲۰

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/57318>

تاریخ دانلود : ۱۴۰۲/۰۷/۳۰

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- روش زندگی و تاثیر گذاري بزه‌ديده بر وقوع جرم
- ضمان عاقله و قرآن
- بررسي قواعد فقهي تعزيرات
- پژوهشي در ضمان عاقله
- مسئوليت مدني بيماران مبتلا به بيماري هاي واگيردار
- از مادر معتاد تا فرزند بزهكار «الگوي رشد مجرمانه مبتني بر بزه ديده شناسي ثانويه»
- ضمان عاقله از نگاهی ديگر
- ضرورت حكومت ديني از منظر آيت الله جوادي آملی و آيت الله مصباح يزدي
- مروري بر حقوق متهم در نظام حقيقي ايران با رويکرد بر اسناد فرا ملي
- تحليل عوامل تأثير گذار بر بهبود فرصتهای مطالعاتی اعضای هیئت علمی دانشگاه تهران
- بالندگی اعضای هیئت علمی در دانشگاه‌ها؛ مورد مطالعه: اعضای هیئت علمی دانشگاه امام صادق(ع)
- تقويت حقوق و آزادي های متهم در مرحله تحقيقات مقدماتی دادرسی کيفری مصوب ۹۲

عناوين مشابه

- گذر ايدئاليسم يقيني از فلسفه يونان به اندیشه اسلامي؛ (بررسي تأثير ايدئاليسم يقيني بر تعريف علم و حجيت خبر در فقه و كلام)
- تاملی بر مفهوم و جایگاه دین، شرع و فقه در قوانین موضوعه در نظام حقيقي جمهوری اسلامی ايران
- تأثير بهبود بر کاهش میزان ديه آسیب‌های جنایی در فقه و قانون مجازات اسلامی ايران؛ خلاها و چالش‌ها
- مستی و تأثير آن بر احكام تصرف مست در فقه اسلامی
- احكام و فلسفه ديات: خسارت ناشی از آتش سوزیها در فقه اسلامی
- شخصيتی جامع؛ مسلط بر فقه، اخلاق و فلسفه اسلامی و متخصص در علم اقتصاد
- بررسي مجازات های اسلامی با تمرکز بر مجازات اعدام؛ مجازات اعدام در فقه و احكام جزایی
- احكام ديات و فلسفه آن در اسلام کجا قصاص است و کجا ديه؟
- بررسي احكام و آثار مالکيت بر فضا و قرار زمين: مطالعه تطبیقی در فقه اسلامی و کامن‌لا
- تأثير زمان در ديه قتل خطائی از منظر فقه اماميه و حقوق ايران(تحليل و نقدي بر ماده ۵۵۵ قانون مجازات اسلامی)

چرا دیه بر عاقله است؟

- * حکم عاقله یکنوع بیمه خانوادگی است.
- * اثر بازدارنده این حکم اسلامی
- * سهل انگاریها و حوادث تلخ و دردناک

گفتیم یکی از احکام مشهور فقه اسلامی که فقهای اسلام اعم از شیعه و اهل سنت به آن فتوی داده " تعلق دیه و قتل خطا به عاقله" است. یعنی اگر قتل (یا بعضی جنایات دیگر) بدون هیچگونه تعدد و صد درصد از روی خطا از کسی سر زد دیه و خونبها را باید گروهی از خویشاوندان پدری او بپردازند.

و این گروه را "عاقله" می گویند از "عقل" به معنی " منع"، زیرا آنها سعی می کنند بستگان خود را حتی از خطا و اشتباه تا آنجا که امکان پذیر است بازدارند مبدا گرفتار چنین خسارتهائی بشوند.

و نیز گفتیم این حکم برای بعضی که از فلسفه آن آگاهی ندارند بسیار عجیب است و تداعی ضرب المثل شعر معروف " گنه کرد در بلخ آهنگری x به شوشتر زدند گردن مسگری" را می کند!

اما حقیقت این است که مساله چنین نیست این حکم یک برنامه حساب شده را پیاده می کند و فلسفه های مهمی را در بر دارد:

۱- تضامن متقابل

این حکم شبیه " بیمه" است که در دنیای امروز سراسر زندگی مردم را پوشانیده

و انواع بیمه ها در زمینه " کالاها " و " انسانها " و " وسائل مختلف زندگی " و مانند آن وجود دارد، و می دانیم فلسفه بیمه همه مشارکت عموم مردم، یا مشارکت یک گروه خاصی در برابر خسارتهای ناشی از حوادث مختلف است، زیرا هنگامی که حادثه ای در یک موضع معین رخ می دهد ممکن است به قدری سنگین و غیر قابل تحمل باشد که طرف را به کلی از هستی ساقط کرده و بر خاک سیاه بنشانند، و بیچارگی او، خانواده ای را نیز با انواع خطرات مواجه سازد.

اما هنگامی که خسارت کل حوادث اتفاقی را برکل افراد جامعه، یا یک گروه عظیم تقسیم کنیم میزان خسارت بسیار ناچیز خواهد بود که برای همه قابل تحمل است.

لذا بیمه ها به افراد جامعه اطمینان خاطر در برابر حوادث نه تنها نسبت به زمان حیاتشان بلکه نسبت به زمان مرگ در مورد خانواده آنان نیز میدهد، و مردم را با شجاعت و شهامت و دلگرمی به دنبال انواع تلاشها و فعالیتها می فرستد.

بنابراین فلسفه بیمه تضامن متقابل و تقسیم فشار مشکلات و حوادث بر گروه کثیری است، همین فلسفه در مورد عاقله " نیز در بسیاری از موارد وجود دارد، و به تعبیر دیگر تعلق دیه به " عاقله " (جمعی از خویشاوندان پدری) یک بیمه فامیلی محسوب می شود که در ضمن همبستگی اعضای فامیل را نیز بیشتر می کند، جالب این است که حکم مزبور زمانی صادر شده که از مساله بیمه و فلسفه های آن اثری وجود نداشته است.

۲- مقابل با ارث

در روایات متعددی که از طرق شیعه و اهل سنت نقل شده نوعی تقابل در میان " ارث " و " دیه " عاقله " دیده می شود، به طوری که نشان می دهد در میان این دو رابطه ای برقرار است.

به عبارت دیگر مصداق " من له الغنم فعلیه الغرم " کسی که فایده رامی برد باید خسارت را نیز بپردازد " می باشد. این قاعده هرچند یک قاعده عمومی نیست ولی در بسیاری از موارد صدق می کند.

مخصوصا در " ولاء ضمان جریره " (قراردادی که میان دو نفر برقرار می شود

که در صورت نبودن وارث نسبی و سببی از خویشاوندان، از یکدیگر ارث ببرند و در عین حال دیه قتل خطای یکدیگر را نیز بپردازند) این مساله محسوستر و روشنتر است.

مثلا در بعضی از روایات در مورد قتل خطای محض این تعبیر دیده می شود:
 " ان الدية علی ورثته " " دیه او بر وارثان او است " که منظور همان عاقله است.^۱
 یا اینکه در حدیثی که در کتب اهل سنت (در صحیح دارمی) درباره بعضی افراد آمده می خوانیم " ترثونه وتعقلونه " " از او ارث می بریدید و دیه خطای او را نیز باید بپردازید " ^۲
 این گونه تعبیرات شاهد سخنی است که در بالا گفتیم که وارثان باید در خسارتها نیز شریک باشند.

۳- اثر بازدارنده

— " دیه " تنها نقش جبران کننده در برابر خسارات موجود ندارد، بلکه باید نسبت به موارد مشابه نقش بازدارنده نیز داشته باشد، مسلم است هنگامی که بستگان نزدیک انسان از این حکم اسلامی باخبر باشند که هرکدام باید سهمی از دیه خطای نزدیکان خود را برعهده بگیرند، سعی می کنند یکدیگر را به احتیاط — هرچه بیشتر در مسائل حادثه آفرین دعوت کنند، تا نه خسارتی پیش آید و نه آنها مجبور باشند دیه ای بپردازند.

خواهید گفت مساله تعلق دیه عاقله مربوط به خطای محض است، و پرداختن دیه چه از ناحیه خود جانی باشد یا بستگان او نمی تواند نقشی در این زمینه داشته باشد چون عمدی درکار نبوده.

ولی بانوجه به یک نکته پاسخ این ایراد روشن می شود، و آن اینکه خطاهائی که از انسان سر می زند هرچند از اختیار او بیرون است ولی اگر در مقدمات آن احتیاط بیشتری مبذول گردد مسلما درصد خطاها پائین می آید.

۱- وسائل الشیعه جلد ۱۹ صفحه ۳۰۴

۲- المعجم المفهرس لاحادیث جلد ۴ صفحه ۳۰۰

فی المثل حوادث رانندگی گاه بر اثر سهل انگاری است ولی گاه سهل انگاری هم نشده، اما محکم کاری هم انجام نگردیده، اگر محکم کاری بیشتری می شد این حوادث تقلیل می یافت گاه ده درصد و گاه تا پنجاه یا هفتاد درصد ممکن است تقلیل یابد.

بنابراین خطاها درعین خطابودن تا حدودی مقدمات اختیاری دارند، و اصولاً هدف از تشریح دیه چه در "خطای محض" و چه در "شبه عمد" همین است که موارد حادثه منحصر به جایی شود که به هیچ وجه قابل پیش بینی نیست.

در اینجا بد نیست مثال ساده ای از حادثه ای که تازگی برای بعضی از برادران واقع شده بزنم که خلاصه حادثه این بود که او با اتومبیلی از قم به تهران می رفت قطعه فنری در وسط جاده افتاده بود، راننده ماشین جلو از روی فنر رد می شود، فنر از زیر چرخ آن چنان به شیشه اتومبیل این برادر می خورد که شیشه را سوراخ کرده محکم برمغز راننده وارد می شود، و درجا او را می کشد که اگر سایر همراهان فرمان اتومبیل را به موقع نچسبیده و مهار نکرده بودند ممکن بود سایرین هم تلف شوند.

در این حادثه از نظر فقهی راننده ماشین جلو که از روی فنر حرکت کرده مسئول دیه یعنی پول خون راننده ماشین دوم است، زیرا مصداق قتل خطای محض است که اگر او را ببایند می توانند از او بگیرند.

ولی مهم این است که سه نفر در اینجا سهل انگاری کرده اند، و این حادثه نتیجه مجموع سه فقره سهل انگاری است به طوری که اگر یکی از این سه نفر لاقبل احتیاط می کردند حادثه پیش نمی آمد تا چه رسد به اینکه هر سه نفر احتیاط می کردند.

۱- کسی که فنر را در وسط جاده انداخته و اصولاً ایجاد هرگونه مانع در جاده ها از نظر اسلام مسئولیت آفرین است و موجب گناه، بعلاوه در بعضی از موارد موجب ضمان دیه و یا سایر خسارات ناشی از آن می گردد.

۲- راننده ماشین جلو از این نظر که نمی بایست از روی فنر رد شود و باید دقیقاً مراقب اشیاء موجود در جاده باشد.

۳- راننده ماشین عقب که گرفتار حادثه شده، از این نظر که قاعدتاً فاصله

لازم را با ماشین جلو حفظ نکرده وگرنه از فاصله دورتر فشار ضربه بسیار کمتر است وچنین حوادثی بعید به نظر می رسد.

به هرحال اخذ دیه خطا درمثل چنین حادثه ای و انعکاس آن در میان مردم سبب می شود که همه به یکدیگر توصیه کنند که احتیاطات لازم را بنمایند، و مراقب جلوگیری از سهل انگاریها درتمام زمینه ها باشند و این اثر بازدارنده محسوسی خواهد داشت.

۴- حفظ احترام خون مسلمان

در بعضی از روایات " عاقله " تعبیرهایی دیده می شود که نشان می دهد یکی از علل تشریع این حکم اسلامی حفظ احترام خون مسلمین و پرداخت دیه مناسب آنها است، در حدیثی از امیرمؤمنان علی (ع) درباره کسی که مرتکب قتل خطاشده می خوانیم که فرمود:

" ... و اگر هیچکس را نداشته باشد که دیه او را بدهد من (امام مسلمین) دیه را می پردازم سپس افزود لئلا یبطل دم امری مسلم " مبادا خون مسلمانی به هدر برود"^۳

حقیقت این است که اگر خونیهایی قتل خطا برعهده عاقله نباشد ممکن است مرتکبین توانائی پرداخت آن را غالباً نداشته باشند و خونیا به هدر رود ولی تعلق آن به ذمه افراد متعدد وصول آنرا تسهیل می کند.

البته همین استدلال ممکن است در مورد قتل عمد و شبه عمد نیز مطرح گردد ولی باید توجه داشت که اگر دیه قتل عمد یا شبه عمد به عهده غیر قاتل باشد اثر بسیار سوئی در زمینه تشجیع قاتلین و دادن جواغ سبز به آنها دارد برخلاف دیه قتل خطای محض و فرق میان این دو برهیچکس مخفی نیست.

(ادامه دارد)

۳- وسائل الشیعه جلد ۱۹ صفحه ۳۰۱ (حدیث ۱- باب ۲- ابواب عاقله)